

Eligiusz Małolepszy

Z DZIEJÓW ORGANIZACJI I ZARZĄDZANIA KULTURĄ FIZYCZNĄ W POLSCE W LATACH 1918 – 1998

A. Organizacja i zarządzanie kulturą fizyczną w Polsce w latach 1918 – 1939

Po zakończeniu I wojny światowej w odradzającym się państwie polskim działacze wychowania fizycznego i sportu występowali z postulatami, inicjatywami oraz koncepcjami tworzenia w obrębie kultury fizycznej struktur organizacyjnych. Już 27 listopada 1918 r. uczestnicy Dzielnicowego Zjazdu Lekarzy z Wielkopolski, Prus i Śląska uznali, iż główną podstawą bytu narodu i państwa jest jego siła liczebna oraz zdrowie fizyczne. Jednocześnie Zjazd wezwał ówczesny rząd do szybkiego opracowania programu pracy nad „fizycznym rozwojem społeczeństwa polskiego”¹.

Odbywający się w kilka miesięcy później (kwiecień 1919 r.) w Warszawie Zjazd Nauczycielski podjął jeszcze bardziej daleko idące wnioski i postanowienia. Obrady Zjazdu odbywały się w szeregu sekcjach, wśród których aktywną była Sekcja Higieny Szkolnej i Wychowania Fizycznego. Skupiała ona głównie lekarzy szkolnych oraz nauczycieli wychowania fizycznego. Uchwała tej sekcji podkreślała znaczenie i rolę wychowania fizycznego w ogólnym procesie wychowawczym. Wychowanie fizyczne uznano za równorzędny względem wychowania umysłowego składnik procesu wychowawczego dzieci i młodzieży. Postulowano również rozszerzenie wychowania fizycznego w programach szkolnych oraz rozbudowę i właściwe wyposażenie szkolnych obiektów sportowych. Powyższe wnioski i postanowienia nie doczekały się szybkiej realizacji w praktyce ze względu na brak środków.

W 1918 r. przy Ministerstwie Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego (MWR i OP) powołano Referat Wychowania Fizycznego, na czele którego stanął W. Osmólski. W rok później przy tymże Ministerstwie utworzono

¹ M. Słoniewski, *Koncepcje i organizacja wychowania fizycznego i sportu w okresie międzywojennym*, „Wychowanie Fizyczne i Higiena Szkolna” nr 9, 1988, s. 295.

Wydział Higieny Szkolnej i Wychowania Fizycznego, w skład którego wszedł uprzednio powołany referat. Podstawowym celem działalności Referatu Wychowania Fizycznego, a następnie Wydziału Higieny Szkolnej i Wychowania Fizycznego było dążenie do ugruntowania pozycji wychowania fizycznego w tworzących się programach szkolnych.

Równolegle z zagadnieniami higieny i wychowania fizycznego rozwijały się organizacyjne formy ruchu sportowego. W październiku 1919 r. w Krakowie utworzono Polski Komitet Udziału w Igrzyskach Olimpijskich, a 1 grudnia 1919 r. Polski Komitet Igrzysk Olimpijskich (PKIOL), na czele którego stanął jako prezes ksiądz Stefan Lubomirski. Z inicjatywy PKIOL rozpoczęto przygotowania polskich sportowców do Igrzysk Olimpijskich w Antwerpii (1920 r.). Obok S. Lubomirskiego, funkcje prezesów w dwudziestoleciu międzywojennym w kolejności pełnili: K. Lubomirski (1923 – 1929), K. Głabisz (1929 – 1939). Do zadań PKIOL należało: przygotowanie ze Związkiem Polskich Związków Sportowych reprezentacji Polski do udziału w zimowych i letnich igrzyskach olimpijskich, propagowanie idei olimpijskich, reprezentowanie sportu polskiego w Międzynarodowym Komitecie Olimpijskim oraz współpraca z Polonią w diaspory.

Po powstaniu kilku związków sportowych (Polskiego Związku Lekkoatletycznego, Polskiego Związku Towarzystw Wioślarskich, Polskiego Związku Piłki Nożnej i Polskiego Związku Narciarskiego w 1919 r., Polskiego Związku Towarzystw Kolarskich w 1920 r. oraz Polskiego Związku Lawn Tennisowego i Polskiego Związku Łyżwiarskiego w 1921 r.) powołano na zjeździe 29 października 1921 r. Związek Polskich Związków Sportowych² (ZPZS). Organizacyjne Walne Zgromadzenie ZPZS odbyło się 19 lutego 1922 r. Pierwszym jego prezesem został Artur Śliwiński, a od 1923 r. funkcję tę pełnił Stanisław Osiecki. W latach następnych powstały dalsze związki sportowe, które przystąpiły do ZPZS. ZPZS spełniał rolę naczelnej organizacji sportowej i wniósł duży wkład w rozwój polskiego sportu. W 1925 r. nastąpiło połączenie ZPZS i PKOL jako ZPZS-PKOL.

W pierwszych latach niepodległości opieka nad wychowaniem fizycznym i sportem znajdowała się także w kompetencji Ministerstwa Zdrowia Publicznego. W ramach ministerstwa utworzono referat wychowania fizycznego, którym kierował Henryk Jeziorowski. Obok referatu wychowania fizycznego, przy ministerstwie powołano do życia Państwową Radę Wychowania Fizycznego i Kultury Cieleśnej (PRWF i KC). PRWF i KC, działająca w latach 1919 – 1922 była organem opiniotwórczym i doradczym w sprawach wychowania fizycznego i sportu dwóch ministerstw: Zdrowia Publicznego oraz WR i OP.

² *Rocznik Sportowy*, Warszawa 1934, s. 384.

W latach 1923 – 1925 podjęto dalsze próby tworzenia struktur zarządzania i organizacji w dziedzinie wychowania fizycznego i sportu. Po likwidacji wspomnianej już PRWF i KC, 25 kwietnia 1925 r. została powołana przy MWR i OP Rada Naczelna Wychowania Fizycznego i Przysposobienia Wojskowego (RNWF i PW), która działała do 1927 r.

Ważną rolę w rozwoju kultury fizycznej spełniało wojsko, które od początku zainteresowane było wychowaniem fizycznym i sportem. W 1924 r. rozporządzeniem III oddziału Sztabu Generalnego powołano przy Dowództwach Okręgów Korpusów (DOK) społeczne komitety wychowania fizycznego i przysposobienia wojskowego. Każde DOK posiadało referat WF i PW.

W latach 1918 – 1926 zbudowane zostały zręby organizacji i zarządzania wychowania fizycznego i sportu. Dziedziny te znajdowały się w kompetencji Ministerstwa Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego, Ministerstwa Zdrowia Publicznego oraz Ministerstwa Spraw Wojskowych.

W ostatnich miesiącach 1926 r. stworzone zostały podwaliny pod reorganizację struktury wychowania fizycznego i sportu. Bezpośredni wpływ na przemiany zachodzące w tych dziedzinach miał przewrót majowy (1926 r.) i dojście do władzy obozu legionowego skupionego wokół marszałka Józefa Piłsudskiego.

Na posiedzeniu w dniu 10 listopada 1926 r. Prezydium Rady Ministrów pozytywnie odniosło się do wspólnego wniosku ministrów resortu Spraw Wojskowych, Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego oraz Spraw Wewnętrznych, podejmując uchwałę w sprawie podniesienia poziomu wychowania fizycznego, której wykonanie powierzono ministrowi Spraw Wojskowych. Jednocześnie zalecono utworzenie urzędu państwowego przy tym ministerstwie. Owocem tych przedsięwzięć stało się utworzenie 28 stycznia 1927 r. Państwowego Urzędu Wychowania Fizycznego i Przysposobienia Wojskowego (PUWF i PW).

Do zadań PUWF i PW należało koordynowanie działalności w zakresie wychowania fizycznego, sportu i przysposobienia wojskowego, a w szczególności ustalanie wytycznych, przedstawianie wniosków i opinii, sprawowanie nadzoru nad instytucjami i organizacjami wychowania fizycznego, sportu i przysposobienia wojskowego, składanie propozycji budżetu państwa na powyższe dziedziny, a także wydawanie czasopism i wydawnictw³. Na czele PUWF i PW stał dyrektor, bezpośrednio podległy Ministrowi Spraw Wojskowych. W latach 1927 – 1939 funkcję tę piastowali kolejno: ppłk J. Ulrych, płk W. Kiliński, gen. J. Olszyna-Wilczyński i gen. K. Sawicki. W skład Urzędu wchodziły wydziały: ogólny, społeczny, wyszkolenia i zaopatrzenia, oraz dwa

³ M. Słoniewski, *op. cit.*, s. 297.

referaty: wychowania fizycznego kobiet i dzieci i przysposobienia wojskowego kobiet.

Zarządzenie Rady Ministrów z 28 stycznia 1927 r. powołało jednocześnie do życia Radę Naukową Wychowania Fizycznego, jako organu doradczego PUWF i PW. Do zadań Rady Naukowej należało m.in. ustalanie zasad kontroli lekarskiej nad wychowaniem fizycznym, uzgodnienie i ujednolicenie metod wychowania fizycznego w szkolnictwie, wojsku i organizacjach sportowych, opracowywanie i opiniowanie projektów ustaw i rozporządzeń, opracowywanie wytycznych w zakresie sportu młodzieży, sportu kobiecego, kryteriów zawodniczych, metod treningu sportowego oraz prowadzenie badań doświadczalnych.

PUWF i PW posiadał swoje odpowiedniki na szczeblu wojewódzkim, powiatowym i miejskim, na których czele stali wojewodowie i starostowie. W późniejszym okresie podejmowano próby tworzenia gminnych komitetów wychowania fizycznego i przysposobienia wojskowego.

Ważną rolę w strukturze organizacyjnej kultury fizycznej spełniały Okręgowe Urzędy Wychowania Fizycznego i Przysposobienia Wojskowego przy DOK. Obok Okręgowych Urzędów WF i PW działały Rejonowe Komendy WF i PW przy dywizjach piechoty oraz Obwodowe Komendy WF i PW przy pułkach.

PUWF i PW wystąpił z inicjatywą tworzenia poradni sportowo-lekarskich przy okręgowych ośrodkach wychowania fizycznego, jak również w miarę możliwości przy Miejskich i Powiatowych Komitetach WF i PW. W okresie międzywojennym utworzono poradnie sportowo-lekarskie m.in. w Warszawie, Katowicach, Łodzi, Brześciu n. Bugiem, Krakowie, Lwowie, Toruniu, Wilnie, Przemyślu, Działdowie, Lublinie, Łucku, Grodnie, Częstochowie, Bydgoszczy i Poznaniu. Pomimo podjętych starań stan opieki lekarskiej był nie zadowalający. Świadczy o tym liczba przebadanych sportowców, np. w 1932 r. na ogólną liczbę około 483 000 sportowców przebadano zaledwie 15 286.

Politykę państwa w dziedzinie wychowania fizycznego i sportu realizowały inne resorty. W 1928 r. zorganizowano w MWR i OP Wydział Higieny Szkolnej i Wychowania Fizycznego. Przy Ministerstwie Poczty i Telegrafów oraz Ministerstwie Komunikacji utworzono organizacje Poczтового i Kolejowego Przysposobienia Wojskowego. W Ministerstwie Spraw Wewnętrznych sprawami wychowania fizycznego i sportu kierował Wydział Wojskowy. Ponadto w Departamencie Zdrowia w Ministerstwie Spraw Wojskowych istniał Wydział Wychowania Fizycznego.

PUWF i PW, wykorzystując swoje możliwości, w stosunku do innych instytucji dążył do podporządkowania sobie społecznego nurtu w wychowaniu fizycznym i sporcie. Wskutek podejmowanych działań w kwietniu 1935 r.

doszło do podpisania umowy o współpracy pomiędzy PUWF i PW, Radą Naukową WF, ZPZS oraz PKOL. W imieniu poszczególnych instytucji umowę podpisali: płk Władysław Kiliński jako dyrektor PUWF i PW, gen. Stanisław Rouppert w imieniu Rady Naukowej WF, płk Juliusz Ulrych — przewodniczący ZPZS, oraz płk Kazimierz Glabisz — prezes PKOL. Umowa o współpracy, nazwana przez ówczesną prasę „konstytucja sportową”, ugruntowała formalnie zwierzchnictwo PUWF i PW nad całym sportem w Polsce. O powyższym może świadczyć publikacja w „Przeglądzie Sportowym” z 20 kwietnia 1935 r., we fragmencie której czytamy: „[...] do opiekowania się i ogólnego kierowania sportem z ramienia państwa powołany jest w pierwszym rzędzie PUWF i PW jako państwowy organ fachowy [...]”.

W latach 1927 – 1939 stworzono ośrodek kierowniczy, zajmujący się dziedzinami wychowania fizycznego, sportu, a także przysposobienia wojskowego. PUWF i PW usytuowany przy Ministerstwie Spraw Wojskowych, spełniał rolę instytucji centralnej, którego działalność przyczyniła się do upowszechnienia wychowania fizycznego, sportu, jak również przysposobienia wojskowego wśród społeczeństwa polskiego.

B. Organizacja i zarządzanie kulturą fizyczną w Polsce w latach 1945 – 1989

Po II wojnie światowej w zakresie organizacji i zarządzania kulturą fizyczną początkowo nawiązano do koncepcji przedwojennych. W styczniu 1946 r., jak pisze L. Szymański: „[...] weszły w życie dekrety Rządu Jedności Narodowej «O powszechnym obowiązku wychowania fizycznego i przysposobienia wojskowego»”⁴. Przy Ministerstwie Obrony Narodowej utworzono PUWF i PW oraz Państwową Radę Wychowania Fizycznego i Przysposobienia Wojskowego (PRWF i PW). Zadaniem PRWF i PW było ustalanie zasadniczych wytycznych postępowania oraz sprawowanie kontroli nad PUWF i PW, jak również wspieranie jego działalności.

Do zadań PUWF i PW należało m.in.: subwencjonowanie ruchu sportowego, szkolenie kadr instruktorskich, wydawanie rozporządzeń w zakresie powszechnego wychowania fizycznego i turystyki oraz wykonywanie nadzoru i doradztwa nad instytucjami i organizacjami prowadzącymi wychowanie fizyczne i sport, planowanie budownictwa dla potrzeb wychowania fizycznego, sportu i przysposobienia wojskowego, prowadzenie działalności społeczno-wychowawczej na gruncie sportu oraz nadzór nad kontaktami sportu polskie-

⁴ L. Szymański, *Ze studiów nad modelem kultury fizycznej w Polsce Ludowej 1944 – 1980*, Wrocław 1996, s. 14 – 15.

go z zagranicą. PUWF i PW, jak również PRWF i PW posiadały swoje odpowiedniki na szczeblu wojewódzkim, powiatowym i miejskim.

Środki finansowe na potrzeby PUWF i PW były częścią budżetu Ministerstwa Obrony Narodowej. Jak pisze J. Chelmecki, „w ocenie PRWF i PW wynosiły one w 1946 r. 0,6% budżetu państwa”⁵.

W czasie obrad Kongresu Sportowego w Warszawie 24 marca 1946 r. re-aktywowano działalność Polskiego Komitetu Olimpijskiego. Do zadań PKOl należy zaliczyć: reprezentowanie polskiego sportu w kontaktach z Międzynarodowym Komitetem Olimpijskim, narodowymi komitetami olimpijskimi innych krajów, oraz podejmowanie uchwał w sprawie zgłaszania składu i udziału w letnich i zimowych igrzyskach olimpijskich.

Działalność PUWF i PW i PRWF i PW trwała jedynie dwa lata. Podstawą zmiany struktur w zakresie organizacji i zarządzania kulturą fizyczną stała się Ustawa Sejmu Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej z 25 lutego 1948 r. o powszechnym obowiązku przysposobienia wojskowego oraz organizacji spraw kultury fizycznej i sportu. W miejsce PUWF i PW i PRWF i PW powołano Główny Urząd Kultury Fizycznej (GUKF) oraz Naczelną Radę do Spraw Młodzieży i Kultury Fizycznej, działające przy Prezesie Rady Ministrów. Według J. Gaja: „[...] GUKF stał się centralnym organem administracji państwowej. Jego terenowymi odpowiednikami były wojewódzkie, powiatowe i miejskie inspektoraty kultury fizycznej [...]”⁶. W swojej działalności urzędy te zostały ściśle powiązane z radami ds. Młodzieży oraz Powszechną Organizacją „Służba Polsce”.

Kolejne zmiany w strukturze państwowego kierownictwa kultury fizycznej dokonały się na przełomie lat 1949/1950. Zasadnicze znaczenie miała Uchwała Biura Politycznego Komitetu Centralnego Polskiej Partii Robotniczej (PPR) z 28 września 1949 r., w której czytamy: „Polska zmierzająca do socjalizmu winna być krajem zdrowych i mocnych ludzi, radujących się życiem, którym wychowanie fizyczne i sport wyrobią siłę woli, opanowanie i wytrzymałość na trudy i umiejętność zespołowego życia i wysiłku ludzi przygotowanych do pracy dla Ludowej Ojczyzny i do obrony w razie potrzeby jej granic”⁷. Ustawą z 30 grudnia 1949 r. utworzony został Główny Komitet Kultury Fizycznej (GKKF), wraz ze swymi terenowymi odpowiednikami. GKKF działał przy Prezesie Rady Ministrów. Stał się organem planującym,

⁵ J. Chelmecki, *Działalność Państwowego Urzędu Wychowania Fizycznego i Przysposobienia Wojskowego w latach 1946 – 1948*, [w:] „Z najnowszej historii kultury fizycznej w Polsce”, t. II, praca zbiorowa pod red. L. Szymańskiego i Z. Schwarzera, Wrocław 1996, s. 167 – 168.

⁶ J. Gaj, K. Hądzelek, *Dzieje kultury fizycznej w Polsce*, Poznań 1997, s. 187.

⁷ B. Ryba, *Podstawy organizacji kultury fizycznej*, Poznań 1989, s. 65 – 66.

kierującym i kontrolującym w zakresie kształcenia kadr i nauki, ustalał wytyczne w zakresie organizacji i programowania wychowania fizycznego w szkołach, infrastruktury wychowania fizycznego i sportu, działalności wydawniczej i popularyzatorskiej oraz współpracy międzynarodowej w obrębie kultury fizycznej. GKKF był pierwszym w Polsce centralnym organem administracji państwowej, kierującym wyłącznie sprawami kultury fizycznej.

W okresie działalności GKKF nastąpił wzrost aktywności państwa w dziedzinie kultury fizycznej. Państwo przeznaczało więcej środków materialnych m.in. na upowszechnienie kultury fizycznej, jak również na sport wyczynowy. W tym okresie powstały nowe organizacje, które wniosły wiele dla rozwoju i upowszechnienia kultury fizycznej w Polsce. Wśród nich należy wymienić: Zrzeszenie „Ludowe Zespoły Sportowe” (powstałe w 1952 r.), Zrzeszenie Sportowe „Start” (1952 r.).

Pewnego rodzaju przełomem w omawianych problemach był rok 1956. W dekreście z 18 stycznia 1956 r. określone zostały ponownie zadania GKKF i jego terenowych odpowiedników. Do zadań GKKF należało m.in.: ustalanie kierunków oraz sporządzanie planów rozwoju kultury fizycznej, ustalanie wytycznych do programów obowiązkowego wychowania fizycznego w szkołach i innych placówkach oświatowych oraz sprawowanie kontroli, ustalanie kierunku i opracowywanie planów szkolenia kadr dla potrzeb kultury fizycznej, wytyczanie kierunku działalności wszystkich organizacji sportowych, kontrola i nadzór nad działalnością finansową i gospodarczą, inwestycje sportowe, ustalanie potrzeb w zakresie produkcji i rozdziału sprzętu sportowego, koordynowanie działalności naukowo-badawczej w dziedzinie kultury fizycznej, współpraca międzynarodowa, rozwijanie działalności upowszechniającej i wydawniczej. W tym samym roku utworzono przy GKKF organ opiniotawczy — Radę Naukowo-Metodyczną Kultury Fizycznej.

W 1960 r. podjęto działania mające na celu utworzenie organu, który zarządzałby nie tylko kulturą fizyczną, ale także turystyką. Połączono dwie odrębne instytucje GKKF i Komitet ds. Turystyki pod nazwą Główny Komitet Kultury Fizycznej i Turystyki (GKKF i T) wraz z odpowiednikami w terenie (wojewódzkie i powiatowe). Ta struktura władz państwowych przetrwała do roku 1978. W ramach działalności GKKF i T utworzono dwa podkomitety kultury fizycznej i turystyki oraz powołano nowe ciała kolegialne: Radę Wychowania Fizycznego, Radę Sportu i Radę Turystyki. Ustabilizowana została w tej dziedzinie działalność państwowa i społeczna.

W okresie istnienia GKKF i T zaznaczył się rozwój sportu. Polska w klasyfikacji drużynowej na letnich igrzyskach olimpijskich, plasowała się w pierwszej dziesiątce. Warto wymienić bardzo udane dla sportowców Polski Igrzyska Olimpijskie w Rzymie w 1960 r., w Tokio w 1964 r., w Meksyku

w 1968 r., w Monachium w 1972 r., w Montrealu w 1976 r. Zintensyfikowano rozwój i kształcenie kadr dla potrzeb kultury fizycznej, m.in. przez powołanie nowych ośrodków akademickich oraz rozwój istniejących. Nastąpił również rozwój budownictwa sportowego, zwiększenie produkcji sprzętu sportowego. W dalszym ciągu organizowano działalność wydawniczą, propagandową, organizowano imprezy masowe w zakresie kultury fizycznej.

W roku 1973 uchwałą Rady Ministrów powołano Polską Federację Sportu i Wojewódzkie Federacje Sportu. W skład Polskiej Federacji Sportu wchodziły Federacje Wojewódzkie, polskie związki sportowe, a także niektóre zrzeszenia sportowe. Natomiast Wojewódzkie Federacje Sportu zrzeszały kluby, organizacje sportowe i okręgowe związki sportowe. Ponadto, po wprowadzeniu nowego podziału administracyjnego państwa w 1975 r., we wszystkich urzędach wojewódzkich i urzędach miast liczących powyżej 150 tysięcy mieszkańców powstały wydziały kultury fizycznej i turystyki. Jak pisze J. Gaj, „[...] działalności jednostek administracyjnych towarzyszyły zespoły doradczo-konsultacyjne pod nazwą komitet kultury fizycznej i turystyki powoływane w województwach. Ich aktywność była uzależniona od stopnia zaangażowania przedstawicieli reprezentujących w składzie komitetów różne środowiska, tj. kuratoria, związki i kluby sportowe, stowarzyszenia, jak np. Towarzystwo Krzewienia Kultury Fizycznej i itp., w latach osiemdziesiątych na podstawie umowy o radach narodowych uległy one likwidacji [...]”⁸.

Kolejne zmiany w organizacji i zarządzaniu kulturą fizyczną w Polsce nastąpiły w roku 1978. Ustawą z 26 maja 1978 r. w miejsce GKKF i T powołano Główny Komitet Kultury Fizycznej i Sportu (GKKF i S) oraz Główny Komitet Turystyki (GKT). Warto również zwrócić uwagę na fakt, iż w związku z powołaniem GKKF i S, zlikwidowano Polską Federację Sportu. W dalszym ciągu istniały w poszczególnych województwach — Wojewódzkie Federacje Sportu. GKKF i S został podporządkowany Prezesowi Rady Ministrów.

Słusznie uważa J. Gaj, że „wątliwość budzi nazwa urzędu” — GKKF i S. Sport jest formą uczestnictwa w kulturze fizycznej, stąd też właściwą nazwą byłby Główny Komitet Kultury Fizycznej. W ramach komitetu działała Rada Upowszechniania Kultury Fizycznej, Rada Polskich Związków Sportowych oraz Rada Wyższego Szkolnictwa Kultury Fizycznej. Były to ciała opiniodawczo-doradcze. GKKF i S przestał nadzorować całokształt statutowej i gospodarczej działalności organizacji społecznych, w jego gestii pozostawiono jedynie funkcje koordynacyjno-kontrolne. Elementem pozytywnym było dzięki postulatowi komitetu podjęcie decyzji rządowych w sprawie utworzenia państwowego systemu stypendialnego dla wybitnych sportowców

⁸ J. Gaj, K. Hadzelek, *op. cit.*, s. 191.

w celu uniezależnienia się od zakładów pracy, przejęcia od zakładów pracy porzucanych obiektów sportowych oraz stworzenia dla klubów sportowych możliwości podejmowania i rozwijania zarobkowej działalności gospodarczej. Krytycznie o kulturze fizycznej przełomu lat siedemdziesiątych i osiemdziesiątych wypowiada się L. Szymański, „[...] czynnie uprawiało kulturę fizyczną zaledwie 7,4% ogółu społeczeństwa, w tym 6,5% powszechne formy wychowania fizycznego i sportu, a 0,9% sport wyczynowy¹⁰. Jest to uwaga słuszna, warto jednak zauważyć, że w okresie transformacji ustrojowej (po roku 1989) zmniejszył się stan osób uprawiających sport wyczynowy — zarejestrowanych w Polskich i Okręgowych Związkach Sportowych.

Ważnym wydarzeniem dla zagadnień organizacji i zarządzania kulturą fizyczną w Polsce było uchwalenie przez Sejm ustawy o kulturze fizycznej z 3 lipca 1984 r. Ustawa regulowała zakres obszarów i form uczestnictwa w kulturze fizycznej, regulowała problemy wychowania fizycznego, sportu rekreacji fizycznej i rehabilitacji ruchowej. Ponadto określała status kadry trenerskiej i instruktorskiej, podstawy prawne działalności stowarzyszeń kultury fizycznej, przynależności zawodników do klubów i organizacji sportowych, zasady opieki medycznej w sporcie. Ustawa ta sankcjonowała jednak monopol państwa i akceptowanych oficjalnych stowarzyszeń w tworzeniu modelu organizacyjnego kultury fizycznej.

Godna uwagi jest również decyzja Polskiego Komitetu Olimpijskiego, którego zarząd, przy udziale przedstawicieli związków sportowych, na posiedzeniu 17 maja 1984 r. postanowił nie zgłaszać polskiej reprezentacji do igrzysk w Los Angeles (1984 r.).

W roku 1985 nastąpiły dalsze zmiany w strukturze i organizacji kultury fizycznej. W wyniku ustawy z dnia 12 listopada 1985 r. zniesiono dwa urzędy GKKF i S oraz GKT, a w ich miejsce powołano Główny Komitet Kultury Fizycznej i Turystyki.

W latach osiemdziesiątych nastąpił spadek ilości jednostek organizacyjnych wychowania fizycznego i sportu, np. w roku 1980 liczba sekcji sportowych wynosiła 6061, a w 1985 spadła do 5866. W 1985 r. kulturę fizyczną uprawiało 5,42% ogółu populacji, o 2% mniej niż w 1979 r. Powszechne formy kultury fizycznej uprawiało tylko 4,57%, a sport wyczynowy — 0,85%¹¹.

⁹ B. Ryba, *op. cit.*, s. 72.

¹⁰ L. Szymański, *Ze studiów nad modelem...*, s. 118.

¹¹ L. Szymański, *Kultura fizyczna w polityce PRL w latach 1981 – 1989*, „Wychowanie Fizyczne i Sport” nr 1 – 2, 1999, s. 106.

Po niespełna 2 latach działalności zlikwidowano GKKF i T. Ustawa z dnia 23 października 1987 r. powoływała do życia Komitet do Spraw Młodzieży i Kultury Fizycznej (KdSM i KF). Do zadań Komitetu należało programowanie i planowanie rozwoju kultury fizycznej, finansowania działalności klubów i stowarzyszeń sportowych i inwestycji sportowych (np. budownictwa sportowego), szkolenia kadr dla potrzeb wychowania fizycznego, sportu rekreacji fizycznej i rehabilitacji ruchowej, określanie ram współzawodnictwa sportowego, organizacja i finansowanie przygotowań olimpijskich. Utworzenie KdSM i KF poszerzało pole działania w zakresie kultury fizycznej w środowisku młodzieżowym.

Organizacja i zarządzanie kulturą fizyczną w Polsce po 1989 r.

W roku 1991 nastąpiła ostatnia zmiana w strukturze organizacji i zarządzania kulturą fizyczną w Polsce do 1998 r. W miejsce KdSM i KF powołano Urząd Kultury Fizycznej i Turystyki (UKF i T). Prezes UKF i T podlega premierowi rządu. Warto zaznaczyć, iż brak jest jasnych struktur administracyjnych UKF i T. Jak piszą L. Jaczynowski i J. Zyśko, „[...] zależność wydziałów zajmujących się kulturą fizyczną w urzędach wojewódzkich od centralnego organu administracji państwowej — UKF i T — jest jedynie funkcjonalna, bo linia więzi służbowej idzie przez wojewodę do prezesa Rady Ministrów [...]”¹². Od 1989 r. sprawy kultury fizycznej (w zakresie administracyjnym — województwo) zaczęły przechodzić do wydziałów, które często w nazwie nie miały nic wspólnego z kulturą fizyczną lub z formami uczestnictwa w kulturze fizycznej, np. Wydział Infrastruktury Społecznej i Technicznej, Wydział Spraw Obywatelskich, Wydział Rozwoju Regionalnego, Wydział Zdrowia i Spraw Społecznych, Wydział Infrastruktury Społecznej. W 18 województwach sprawami kultury fizycznej zajmowały się wydziały spraw społecznych, natomiast tylko w 9 województwach działały wydziały kultury, sportu i turystyki. Ponadto istnieje ograniczony charakter więzi strukturalnych pomiędzy wojewódzkimi wydziałami zajmującymi się sprawami kultury fizycznej a ich odpowiednikami na szczeblu gminy.

Stowarzyszenia kultury fizycznej, zgodnie z ustawą o kulturze fizycznej, które swoim zasięgiem obejmują terytorium wykraczające poza granice jednego województwa, rejestrują się i uzyskują osobowość prawną w UKF i T. Są jednak odstępstwa od tej reguły. W spisie stowarzyszeń kultury fizycznej nie figuruje np. Polski Komitet Olimpijski. Został on zarejestrowany na podstawie „Prawa o stowarzyszeniach”.

¹² L. Jaczynowski, J. Zyśko, *Przekształcenia w systemie organizacyjnym kultury fizycznej w Polsce w dobie transformacji ustrojowej*, „Kultura fizyczna” nr 11 – 12, 1994, s. 10.

Ponadto okres transformacji ustrojowej przyniósł zmniejszenie środków finansowych przeznaczanych na kulturę fizyczną z budżetu państwa. Podczas gdy w latach osiemdziesiątych przeznaczano około 0,5% środków finansowych budżetu państwa (0,48% w 1989 r.), to w okresie transformacji (tylko do roku 1993) nakłady zmniejszono do 0,12%. Po roku 1989 organizacje społeczne utraciły możliwości korzystania z dotacji budżetowych. Ustawa z dnia 23 grudnia 1988 r. poszerzyła i usprawniła proces podejmowania działalności gospodarczej przez kluby sportowe aż do wiązania się klubów w spółki prawa handlowego (akcyjne i z ograniczoną odpowiedzialnością). Słusznie uważa J. Gaj, że „[...] szczególny rozwój tego rodzaju działalności gospodarczej przypadł w sporcie na przełomie lat osiemdziesiątych i dziewięćdziesiątych. Zakładano własne sklepy, a nawet restauracje i hotele, uruchamiano punkty «Toto-Lotka», prowadzono usługi transportowe klubowymi autobusami, z których zyski przeznaczano na cele szkolenia sportowego [...]»¹³. Powoływano także przy niektórych klubach rady sponsorów. Ich zadaniem było udzielanie klubom pomocy finansowej w zakresie szkolenia, zawodów sportowych, zakupu sprzętu sportowego. Mimo to w okresie transformacji ustrojowej, głównie z powodu braku środków finansowych likwidacji uległo wiele klubów i sekcji sportowych, przede wszystkim największe straty poniósł sport zakładowy, Zrzeszenie Sportowe „Start”, Ludowe Zespoły Sportowe i sport szkolny. Kluby, które prowadziły kilkanaście sekcji sportowych, ograniczyły działalność do kilku, z tą uwagą, iż jedna lub dwie sekcje są wiodącymi np. klubem, w którym prowadzonych jest wiele sekcji sportowych, jest „Unia” Tarnów. Znaczne straty poniósł szkolny ruch sportowy, a Uczniowskie Kluby Sportowe są próbą wyjścia z kryzysu. Jak pisze J. Gaj, opierając się na badaniach I. Bartosik, „[...] tragiczna sytuacja sportu szkolnego została spowodowana m.in. likwidacją zajęć nadobowiązkowych w 1991 r. W ślad za tym nastąpiła likwidacja 80% sekcji w szkolnych klubach sportowych, co oznaczało, że z dnia na dzień przestało ćwiczyć 800 tysięcy dzieci i młodzieży [...]»¹⁴.

¹³ J. Gaj, *Sport w Polsce w latach transformacji ustrojowej w świetle lokalnej prasy (1989 – 1993)*, [w:] *Z najnowszej historii kultury fizycznej w Polsce*, t. III, praca zbiorowa pod red. B. Woltmanna, Gorzów Wlkp. 1998, s. 203.

¹⁴ *Ibidem*, s. 204.

Literatura

1. Chełmecki J., *Działalność Państwowego Urzędu Wychowania Fizycznego i Przysposobienia Wojskowego w latach 1946 – 1948*, [w:] *Z najnowszej historii kultury fizycznej w Polsce*, t. II, Red. L. Szymanski, Z. Schwarzer, Wrocław 1996, s. 167 – 168.
2. Gaj J., *Analogie przedwojennego i powojennego systemu kultury fizycznej w Polsce*, [w:] *Wybrane zagadnienia zarządzania kulturą fizyczną w Polsce*, AWF Warszawa 1990.
3. Gaj J., Hądzelek K., *Dzieje kultury fizycznej w Polsce*, Poznań 1997.
4. Gaj J., Hądzelek K., *Dzieje kultury fizycznej w Polsce w XIX i XX wieku*, Poznań 1991.
5. Gaj J., *Koncepcje, uwarunkowania i efekty instytucjonalnej działalności w dziedzinie kultury fizycznej w Polsce w latach 1919 – 1939*, „Wychowanie Fizyczne i Sport” nr 4, 1993.
6. Gaj J., *Sport w Polsce w latach transformacji ustrojowej w świetle lokalnej prasy (1989 – 1993)*, [w:] *Z najnowszej historii kultury fizycznej w Polsce*, t. III. Red. B. Woltmann, Gorzów Wlkp. 1998.
7. Gaj J., *Wychowanie fizyczne i sport w Polsce Ludowej*, Warszawa – Poznań 1987.
8. Gondek L., *Kultura fizyczna w Polsce (1944 – 1984)*, Gdańsk 1986.
9. Gondek L., *Sporty lotnicze, techniczne i obronne w Polsce (1945 – 1985)*, Gdańsk 1987.
10. Jaczynowski L., Jędruch S., Smoleń A., *Klub sportowy jako stowarzyszenie, akcjonariusz i spółka akcyjna*, „Kultura Fizyczna” nr 9 – 10, 1993.
11. Jaczynowski L., *Prakseologiczne ujęcie struktury organizacyjnej sportu w Polsce*, „Roczniki Naukowe AWF w Warszawie”, Warszawa 1979.
12. Jaczynowski L., Zyśko J., *Przekształcenia w systemie organizacyjnym kultury fizycznej w Polsce w dobie transformacji ustrojowej*, [w:] „Kultura Fizyczna” nr 11 – 12, 1994; nr 1 – 2, 1995.
13. Jakubowska H., *Kształtowanie się struktury organizacyjnej wychowania fizycznego i sportu w Polsce w latach 191 – 1925*, „Kultura Fizyczna” nr 7 – 8, 1960.
14. Jaworski J., Łysakowski J., *Makrostruktury organizacji kultury fizycznej w Polsce w latach 1946 – 1980*, Warszawa 1985.
15. Małolepszy E., *Kultura fizyczna i przysposobienie wojskowe w Częstochowie i w powiecie częstochowskim w latach 1918 – 1939*, Częstochowa 1996.

16. Młodzianowska-Jakubowska H., *Państwowy Urząd Wychowania Fizycznego i Przysposobienia Wojskowego w Polsce do 1939 r. (Geneza, struktura organizacyjna i charakter)*, Roczniki Naukowe AWF w Warszawie, t. II, Warszawa 1963.
17. Ronikier A., *Kto rządzi sportem w Europie*, „Kultura Fizyczna” nr 1 – 2, 1997.
18. Ryba B., *Podstawy organizacji kultury fizycznej*, Poznań 1989.
19. Słoniewski M., *Koncepcje i organizacja wychowania fizycznego i sportu w okresie międzywojennym*, „Wychowanie Fizyczne i Higiena Szkolna” nr 9, 1988.
20. Szymański L., *Kultura fizyczna w polityce II Rzeczypospolitej*, Wrocław 1995.
21. Szymański L., *Kultura fizyczna w polityce PRL*, „Wychowanie Fizyczne i Sport” nr 1 – 2, 1999.
22. Szymański L., *Przyczynek do studiów nad polityką II Rzeczypospolitej w kulturze fizycznej w latach 1918 – 1926*, [w:] *Z najnowszej historii kultury fizycznej w Polsce*, praca zbiorowa pod redakcją L. Szymańskiego, Wrocław 1993.
23. Szymański L., *Ze studiów nad modelem kultury fizycznej w Polsce Ludowej 1944 – 1980*, Wrocław 1996.
24. Woltmann B., Gaj J., *Sport w Polsce 1919 – 1939*, Gorzów Wlkp. 1997.

SUMMARY

Eligiusz Małolepszy

ON THE HISTORY OF ORGANIZATION AND MANAGEMENT OF PHYSICAL CULTURE IN POLAND IN YEARS 1918 – 1998

In years 1918 – 1926, the foundations of organization and management of sport and physical education were built. The fields were supervised by the Ministry of Religious Creeds and Public Enlightenment, as well as by the Ministry of Military Affairs.

After the year 1927, there was a management center formed in Poland that dealt with the domain of physical education and sport, and, at times with — military training.

After the political system was transformed in 1991, the Department of Physical Culture and Tourism was formed. Until 2000, the Department was headed by the Prime Minister.

17. Komisarz A., *Kultury fizycznej w Europie*, Warszawa 1997.
18. Ryba H., *Podstawy organizacji kultury fizycznej*, Poznań 1989.
19. Słowiński M., *Koncepty i organizacja wychowania fizycznego i sportu w okresie międzywojennym*, *Wychowanie Fizyczne i Historia Sportu*, nr 9, 1988.
20. Szymanski J., *Kultura fizyczna w polityce II Rzeczypospolitej*, Wrocław 1992.
21. Szymanski J., *Kultura fizyczna w polityce PRL*, *Wychowanie Fizyczne i Sport*, nr 1-2, 1999.
22. Szymanski J., *Przewrót do studiów nad polityką II Rzeczypospolitej w kulturze fizycznej w latach 1918-1926*, *Iw. P. Szymanski*, *Kultura fizyczna w Polsce, stan zjawiska i tendencje*, J. Szymanski, Wrocław 1993.
23. Szymanski J., *Studia nad modelem kultury fizycznej w Polsce Ludowej 1944-1990*, Wrocław 1996.
24. Wolmann B., *Orł. Sport w Polsce 1919-1939*, Górzek Wlk. 1997.
25. Górecki J., *Kultura fizyczna w Polsce*, Warszawa 1987.
26. Jędrzejewski L., Jędrzej S., Smoleń A., *Klub sportowy jako środowisko, akcjonariusz i spółka akcyjna*, *Kultura Fizyczna*, nr 9-10, 1993.
27. Jędrzejewski L., *Przeobrażenia struktury organizacyjnej sportu w Polsce*, *Recenzja Naukowa AWF w Warszawie*, Warszawa 1978.
28. Jędrzejewski L., *Przeobrażenia w systemie kultury fizycznej w Polsce w dobie transformacji ustrojowej*, *Kultura Fizyczna*, nr 11-12, 1995.
29. *ON THE HISTORY OF ORGANIZATION AND MANAGEMENT OF PHYSICAL CULTURE IN POLAND IN YEARS 1918-1990*, nr 5-7, 1999.
30. *In 1918-1926, the foundations of organization and management of sports and physical education were built. The fields were supervised by the Ministry of Religious Affairs and Public Enlightenment, as well as by the Ministry of Military Affairs. After the year 1927, there was a management center formed in Poland that dealt with the domain of physical education and sport, and, at times with — military training*